

rar sådana känslor inom ramen för sin två-nivå teori på följande sätt: det bästa och mest effektiva sättet att få sig själv att för det mesta handla så bra som möjligt är att öva sig i goda vanor, som innebär att man följer vettiga tumregler. Dessa vanor bör vara så fast rotade att vi sällan avviker från dem. Ett hjälpmedel för att få oss att handla efter dem är att inympa skuld-känslor och obehag när vi bryter mot dem. Detta är enligt Hare förklaringen till att vi känner moraliskt obehag också när vi utan egen förskyllan tvingats bryta mot någon i normala fall giltig tumregel.

Gowans försöker med många och subtila resonemang visa att detta och andra försök att förklara bort känslan av skuld efter att ha hamnat i en moralisk konfliktsituation misslyckas och att han har en bättre förklaring själv, nämligen att vi har moraliska förpliktelser till bestämda personer som ett resultat av våra ansvarsrelationer till dem.

Gowans' argument för att vi aldrig kan ha två absolut bindande men oförenliga plikter är alltså inte övertygande. Hans försök att se moraliska relationer som baserade på konkreta ansvarsrelationer till andra individer är sympatiskt och intresseväckande men alltför skissartat för att man skall kunna ta ställning till det. Än är inte sista ordet sagt om moraliska dilemman.

Ragnar Ohlsson

Daniel C Dennett, *Consciousness Explained*, Penguin Books, London 1993. (Först publicerad i USA av Little, Brown & Company 1991.)

Dennetts *Consciousness Explained* innehåller tre huvudavdelningar. I den första delen diskuteras problemen kring dualism och det som Dennett kallar den cartesianska teatern, samt metodologiska frågor—hur medvetandet skall studeras. Dennetts metodologiska förslag, heterofenomenologi, identifierar medvetandet med den introspektiva rapporten, och går ut på att korrelera hjärntillstånd med denna rapport. Eventuella fenomenella kvaliteter anser Dennett vara ovidkommande för studiet av medvetandet och den biologiska organismen.

I den andra delen skisserar Dennett sin teori: *Multiple Drafts* modellen. Tanken är att hjärnan aktivt genom hypotesgenerering, hypotes-testning och förväntningar gör kvalificerade gissningar om hur den värld den agerar i ser ut. Dennett menar att hjärnan *på många ställen samtidigt* faller omdömen om världen. Dessa vävs gradvis ihop till medvetna omdömen. Det finns inte *en* plats eller *en* tidpunkt där medvetandet om en viss sak uppstår, utan medvetandet utsätts ideligen för revision. Styrd av sitt metodologiska förslag hävdar Dennett vidare att medvetandet är de verbala omdömen som hjärnan gör om världen. Dennett beskriver vidare medvetandet som ett abstrakt regelsystem och

liknar resultatet av dess verkningar vid de *virtuella maskiner* som skapas av en dator med ett installerat dataprogram.

Den tredje delen ägnas åt de filosofiska stridsfrågor som skapas om man hävdar att fenomenella kvaliteter, qualia, hamnar i samma kategori som spöken. Zombies, blindseende, qualia med mera diskuteras av Dennett. Av argumenten att döma, retoriken borträknad, är det snarast en specifik beskrivningsnivå och inte en ny metafysik som Dennett strider för, det är åtminstone min hypotes.

Dennetts slutgiltiga val av beskrivningsnivå.

Poängen Dennett vill göra är följande: han tänker sig att det är möjligt att korrelera den verbala varseblivningsrapporten ("heterofenomenologisk rapport" i Dennetts termer) med distinkta tillstånd i hjärnan. En sådan korrelation skulle, hävdar Dennett, uttömma *alla* kausala samband i relationen medvetandetillstånd-hjärntillstånd. Dennett menar således att det går att finna en beskrivningsnivå där alla kausala samband är angivna, utan att qualia, eller en fenomenell arena, behöver tas med i beskrivningen. Dennett påstår vidare att upplevelseaspekter inte bara blir oväsentliga, utan hamnar i samma kategori som spöken och sagor. Det vill säga: de finns inte annat än "som berättelser", eftersom de enligt Dennett saknar kausal effekt.

Dennett identifierar medvetandet med de verbala omdömen vi faller om världen, oss själva och våra varseblivningar. Det står naturligtvis Dennett fritt att göra vilka begreppsliga reformer som helst, men när det gäller våra vardagspsykologiska termer menar jag att det är av största vikt att man argumenterar för poängen med en sådan reform.

Ett som jag ser det rimligt krav på en funktionalistisk analys av mentala begrepp är att man kan visa att den är empiriskt givande – att man verkligen kan lära sig något om hjärnan och om mentala tillstånd med en sådan strategi. Utan en experimentellt grundad teori med verkligt förutsägande kraft ter sig varje stipulativ definition, som i en eller annan mening tömmer våra vardagspsykologiska termer på deras vardagliga betydelser, som fullständigt godtycklig. Man kastas in i hypotetiska debatter om huruvida termostater, lackmuspapper och framtida science-fiction robotar är medvetna eller ej.

Dennett tycks vara ointresserad av detta grundläggande krav. I stället ger han sig in på det fruktlösa företaget att försöka övertyga om att det är fel på den vardagliga användningen av "medvetande", och inte hans egen. Dennett ger sig ut på ett korståg mot qualia och mot alla som i någon som helst form accepterar existensen av en fenomenell arena. Argument blandas med retorik. Dennett lyckas väl egentligen bara visa att mentala tillstånd och qualia verkligen är svårbestämda och svår-

greppade, samt att provocera dem som anser att han missat något essentiellt vid sin karakterisering av det mentala.

Dennetts definition av "medvetande". Medvetandet är enligt Dennett de verbala omdömen vi fäller om oss själva, vår värld och våra varseblivningar. Dennett beskriver hur vi med ord och handling konstruerar idéer och föreställningar. Dessa föreställningar är formerade i mer eller mindre distinkta enheter, menar Dennett och räknar upp exempel: hjul, bära kläder, vendetta, rätsidig triangel, alfabetet, Odysseen, perspektivteckning med flera. Zoologen Richard Dawkins har liknat dessa enheter vid gener och kallat idéer och föreställningar som språket uttrycker för *memer*. Dennett övertar Dawkins begrepp och menar att *memer* delar samma evolutionära princip som gener – att sprida kopior och repliker av sin struktur. Från hjärna till hjärna sprids memerna och bidrar till att det naturliga urvalet till viss del ersätts av en kulturell evolution. Grundläggande för *memer*, liksom för gener, är enligt Dennett att replikationen inte nödvändigtvis är bra för någonting. Men de replikatorer som är bra på att replikeras är de som förekommer mest. *Memer* som får sina kroppar att hoppa ut från stup har det svårare att förökas. Vissa *memer* kan snarast liknas vid data-virus som förtär sina hjärnor som till exempel anti-semitism, terrorism etc. På det hela taget har dock

de *memer* som bidragit till människans överlevnad störst spridning.

Dennett tänker sig att det mentala är väldiga komplex av *memer* (s 210). Han menar att det mänskliga medvetandet *bäst* kan förstås som en operation utförd av en "von Neumannesque" virtuell maskin. Termen "virtuell maskin" är lånad från datorernas värld. En dator plus ett ordbehandlingsprogram skapar en virtuell skrivmaskin, ett räkneprogram skapar en virtuell räknedos. Det handlar om temporära strukturer "sammansatt av regler snarare än av ledningar" (min översättning, s 211). Man får en joyceiansk virtuell maskin om man för in ett specifikt mönster av regler på föremål med stor plasticitet likt datorer och den mänskliga hjärnan, hävdar Dennett. Felet man gjort har varit att kalla datorer "giant electronic brains" när de i själva verket är "giant electronic minds" (s 214).

Invändningar mot Dennetts "medvetande".

Man kan kritiserera Dennett och säga att om ett fenomen skall förklaras så måste det först korrekt beskrivas. Dennett tycks börja i andra änden och anpassar det som skall förklaras till det som utifrån hans perspektiv *kan* beskrivas. De som anser att upplevelseaspekter tillhör medvetandets mest centrala och essentiella drag kan med fog konstatera att Dennetts "medvetande" inte är det "medvetande" de vill ha förklarat. Å andra sidan, Dennetts

poäng är att han anser sig ha funnit en beskrivningsnivå där han inte behöver ta upplevelseaspekter i beaktande. Att kritisera Dennett på denna punkt leder en in i en mer eller mindre grumlig debatt om huruvida, och i vilken mening, upplevelser finns eller ej, vilket jag helst avstår ifrån. I stället väljer jag att peka på några andra rimliga invändningar mot Dennetts karakterisering av det mentala.

För det första kan man med fog invända att likaväl som gener behöver celler, så behöver memmer människans mentala förmågor för att spridas. Man har ständigt känslan av att Dennett förväxlat medvetandet med vetandet (och troendet, gissandet etc).

Grundläggande i Dennetts synsätt är tanken att medvetandets väsen är dess intentionala innehåll i form av explicita propositionella omdömen. Men det finns uppenbara invändningar mot att medvetandet primärt skulle vara en relation mellan människa och värld i form av sådana explicita omdömen om världen. Även ur ett tredjepersons perspektiv är det rimligt att en karakterisering av medvetandet inhyser viktiga komponenter av reaktiv sort som inte uttöms av en verbal rapport. Exempel på denna reaktiva aspekt av medvetande är alla situationer som karakteriseras av ett *know how*. Den skicklige kirurgen kan skära och parera med sin kniv på fler sätt än han har namn för. Färdigheterna man uppvisar under

en cykeltur behöver aldrig formuleras explicit, utan att det för den skull känns naturligt att kalla tillståndet man befinner sig i för medvetlost.

Tvärtom är dessa aspekter av interaktionen mellan organism och värld nära nog omöjliga att artikulera. Organismen reagerar och responderar på mönster som ingen verbal rapport i världen kan uttömma. Dennetts definition av "medvetande" ter sig orimlig i detta sammanhang. De väsentliga komponenterna hos våra mentala förmågor lämnas utanför. Även högre kognitiva förmågor som språk, problemlösning och abstrakt tänkande är inbäddade i och beroende av mer grundläggande förmågor av att känna igen och reagera på mönster. Det är dessa förmågor, och inte primärt den logiska och rationella tankens struktur, som är förutsättningen för intelligent beteende. Därmed är det inte heller rimligt att så starkt identifiera medvetandet med språkets och kunskapens strukturer (memer).

Dennett lämnar de stora gåtorna oförklarade, hur den biologiska organismen *faktiskt* gör när den interagerar med världen, hur varseblivningen åstadkoms. Medvetandet har viktiga beståndsdelar som är "hard-wired".

För det andra finns det starka skäl att betvivla att det går att korrelera en introspektiv varseblivningsrapport, uttryckt i vardagspsykologiska termer, med specifika tillstånd i hjärnan såsom Dennett tycks mena (s 85). Låt mig skissera några av de

mest uppenbara invändningarna.

Till exempel är det svårt att "frysa" ett så dynamiskt fenomen som medvetandet till en introspektiv rapport. Man tvingas till omöjliga gränsdragningar mellan introspektion och retrospektion, mellan beskrivning och tolkning. Detta tycks vara samma poäng Dennett gör med sin *Multiple drafts* modell, det finns ingen tid eller plats där medvetandet sätts samman. Detta blir ett problem om man vill använda sig av den introspektiva rapportens vardagspsykologiska vokabulär och peka ut de hjärntillstånd den "egentligen" handlar om. Ur ett neurobiologiskt perspektiv är våra vardagspsykologiska termer inte tillräckligt väl definierade. Vår vardagliga begreppskarta över det mentala är inte samtidigt en karta över hjärnan och dess funktioner. Den enklaste varseblivningsrapport inbegriper ett oöverskådligt antal strukturer i hjärnan, allt från syncentrum, motoriska centra, minnescentra, talcentrum och så vidare.

Till detta kommer svårigheter att definiera och avgränsa stimulus och det självklara faktum att aktiviteten i hjärnan inte saknas vare sig före eller efter stimulus. Allt tycks tyda på att hjärnan rymmer mängder av medvetandeprocesser och stadier av medvetande. Om bara en aspekt vid en fryst tidpunkt kan rapporteras ter sig Dennetts projekt att identifiera hjärntillstånd med denna rapport som omöjlig. Dennetts modell av det mentala, *Multiple Drafts*, verkar så-

ledes motsäga Dennetts heterofenomenologiska metod. Man blir inte övertygad om att den heterofenomenologiska metoden är tänkt som något annat än en metod att invägga läsaren i tron att fenomenella upplevelser verkligen lätt och ledigt kan definieras bort.

Den intentionella hållningen.

Det är karakteristiskt för Dennett med denna okomplicerade syn på vardagspsykologiska termer parade med materiella tillstånd. Detta är i själva verket poängen med hans "intentionella hållning" (*The Intentional Stance*), som jag förstått den. Strategin går ut på att tillskriva alla tillräckligt komplicerade system intentioner, trosföreställningar med mera, om de beter sig som om de hade det. Detta är det fundamentala första steget för att finna "the events of content fixation" i Dennetts teori om medvetandet.

I *The Intentional Stance* (1987 kap 1) argumenterar Dennett för sin forskningsstrategi. Dennett menar att det är helt i sin ordning att i vardagspsykologiska termer med en klar anstrykning av behaviorism tillskriva människor, hjärnor, floder och stenar intentioner, trosföreställningar och dylikt utifrån deras beteende. Varje system vars beteende bättre kan förutses med denna strategi än med någon annan är en *true-believer*. När ett system blir för komplext för fysikern och ingenjören tvingas man överge den fysikaliska strategin (det vill säga vetenska-

pens naturlagar) och designstrategin (undersökning av program och funktioner) för den intentionella strategin. Dennett menar att den fysikaliska strategin och designstrategin börjar bli överskådliga redan när man skall förutsäga en schackdators beteende. Det finns ingenting som hindrar att man tillskriver en flod en längtan till havet, men vad floden beträffar har naturvetenskapen med tiden blivit effektivare än folkpsykologin. Målsättningen för Dennett är att kunna överge den intentionella strategin i studiet av det mentala till förmån för program och funktionsförklaringar. Hans tanke är att man så småningom når till de element som biologerna känner igen. Det är på denna punkt som den intentionella strategin övergår från att vara ett heuristiskt hjälpmedel till att bli principen för hur ett hjärntillstånd *har*, alltså inte bara *tillskrivs*, innehåll på grund av sin funktion. Det är här den av Dennett skisserade forskningsstrategin övergår till att bli definitionskonst.

Dennett tycks vara fast i övertygelsen att han *vet* vad ett mentalt tillstånd är. Allt han behöver göra är att peka ut sådant som i någon mening betar sig som om det hade intentioner. Detta i sin tur leder till två av de mest grundläggande oklarheterna hos Dennett. Den första är att han ger sig ut på korståg mot ett oprecist pre-teoretiskt och intuitivt begrepp (om man nu skall kalla *qualia* pre-teoretiskt), samtidigt som han tack vare sin intentionala stra-

tegi anser sig kunna använda andra, i *detta* sammanhang precis lika pre-teoretiska och intuitiva vardagspsykologiska intentionala begrepp, på allt från mikro-biologiska tillstånd till fullt utvecklade medvetandetillstånd. I *Consciousness Explained* är exempelvis "omdömen" en sådan vardagspsykologisk term.

Den andra oklarheten är den behavioristiska verifikationism som genomsvårar hela Dennetts argumentering: om det inte finns någon observerbar funktionell skillnad (mellan exempelvis människa och maskin) utifrån Dennets funktionella beskrivning, så finns det ingen skillnad alls. Det är i sig ingen svår uppgift att göra en likvärdig funktionell beskrivning av en hypotetisk science fiction-robot (eller en termostat eller ett lackmuspapper) och en människa, men Dennetts synsätt tycks utesluta möjligheten att detta beteende orsakas av andra sorters mekanismer än människans.

I *Consciousness Explained* exemplifieras den först nämnda av de grundläggande oklarheterna hos Dennett av det sätt han använder "omdöme" på i *The Multiple Drafts model*, medan den andra typen av oklarhet illustreras av bland annat Dennetts belysning av blind-seende. Dessa oklarheter belyser jag nu i tur och ordning.

"Omdömen" och Multiple Drafts-teorin

I *Consciousness Explaineds* femte kapitel beskriver Dennett sin medvetandeteori, *Multiple drafts* modellen.

Dennett skriver att hjärnan på mängder av platser och tidpunkter "tolkar", "utvärderar" och faller "omdömen" om sinnesinput till något som kontinuerligt "redigeras" till vad som kan liknas vid mängder av "berättelser", vilka ständigt omformuleras, glöms bort, inkorporeras i beteende eller når "the center of narrative gravity" och gör sig påmind i form av "press release" genom verbalt beteende (s 135–138).

En viktig fråga blir vad Dennett menar med "omdömen". Visst kan man säga att sinnes-receptorer och termostater i någon mening "faller omdömen" om yttervärlden. Detsamma gäller alla former och stadier av varseblivning. Dennetts intentionella strategi för att tillskriva materiella tillstånd intentionellt innehåll går ut på att man kan göra detta som ett steg på vägen mot en fysikalistisk beskrivning. Då är det, som sagt, ett val av beskrivningssätt. Och Dennett hamnar i svårigheter. Han borde kraftigt precisera vad han menar med "omdömen", "narrative sequence" och "content fixation" på den för-medvetna (och den för-verbala) nivån, förslagsvis i ett empiriskt testbart ramverk. Om inte är Dennetts teori dömd att uppfattas som antingen fullständigt trivial eller väldigt besynnerlig, beroende på hur bokstavligt man tolkar hans vokabulär.

Blind-seende och behavioristisk verifikationism.

Dennetts problem bottnar i det som

många anser vara funktionalismens generella svaghet: den är för frikostig med att tillskriva system eller mekanismer mentalt innehåll. Två varelser eller system kan vara funktionellt likvärdiga i förhållande till en abstraktionsnivå av en psykologisk teori, men inte i förhållande till en annan. Ofta försöker Dennett i sin argumentering kringgå dessa problem med sin verifikationistiska formel: går det inte att detektera en skillnad i beteende så finns det ingen skillnad. Ett system som beter sig som om det hade mentalt innehåll är en *true believer*. Detta sätt att argumentera ger intrycket att Dennett är fullständigt ointresserad av vilka kausala sammanhang som orsakar beteendet i fråga, så länge systemet har tillräckligt god "plasticitet" för att reproducera mem-strukturer. Men hur djurs och människors varseblivning och interaktion med omgivningen åstadkoms är en gåta, och hur vi skall få en maskin att varsebli och interagera med omgivningen lika bra som en människa är också en gåta – kanhända en annan gåta. Det är frågor som inte går att trola bort med godtyckliga definitioner. För mig är det uppenbart att en framtida robot med en annan typ av varseblivningssystem än människan skulle kunna agera och tala exakt som en människa, utan att kunna varsebli på samma sätt som en människa. Dennetts argumentering tycks syfta till att för alltid utestänga vetenskapen från att utröna likheter och skillnader i de båda varsebliv-

ingsmekanismerna. Detta är att postulera en onödig stopplinje för vetenskapen, den dödssynd Dennett anklagar sina tänkta motståndare för.

Men med detta inte sagt att vi inte kan lära oss något om hjärnan med en funktionalistisk strategi. Inte heller att vi inte kommer låta oss imponeras när framtidens android klarar Turing-testet. Det jag vill poängtera är det självklara faktum att imitering i sig inte är tillräckligt för att förklara det mänskliga medvetandet.

Dennetts diskussion om blind-seende illustrerar denna linje i hans argumentering. Om en skada uppstår på en viss del av syncentrum uppstår en partiell blindhet. Från retina går information till ytterligare fem-sex områden förutom det skadade. Personen med skadan upplever att han inte kan se någonting eller tillgoda-göra sig någon information i den skadade delen av synfältet, men det visar sig att personer med denna typ av skada i många fall kan detektera händelser i den blinda delen av synfältet genom att gissa. På så vis kan närvaro och frånvaro av ljus detekteras, rörelseriktning avgöras och vissa typer av former särskiljas.

Många tar blind-seendet som det slutgiltiga beviset på att funktionalismen och därmed även Dennett har fel. Man konstaterar att dessa blind-seende individer saknar fenomenell medvetenhet och därmed blir avsevärt handikappade – beviset för att qualia har en kausal effekt.

Dennett vänder på steken och

menar att detta i själva verket är beviset på att vi alla ägnar oss åt blind-gissning, men med tillgång till mer information. Han föreslår att en blind-seende person tränas att veta när han skall göra sina gissningar, för att sedan i ett tankeexperiment föreslå att detta kunde utvecklas till ett blind-seende med en normalt seendes hela varseblivnings kapacitet (CE s 342–343) Dennett argumenterar för att det inte är någon som helst skillnad mellan detta superblind-seende och normalt seende.

Exemplet haltar. Superblind-seende är en fantasiprodukt, men skall ändå bevisa den dennettska behavioristiska verifikationsistiska tesen att så länge det inte finns någon funktionell skillnad i kapacitet så finns det inga skillnader alls. Hur Dennett tänker sig att hans argument biter är outgrundligt. Framför allt är det ju dessutom en uppenbar funktionell skillnad mellan seende och den blind-seende, och i fråga om hur den skillnaden ska beskrivas har Dennett det än svårare att övertyga. Dennett menar att skillnaden endast är kvantitativ, en normalt seende är bättre på att gissa än en blind-seende. Det blir kontentan av Dennetts val av slutgiltig beskrivningsnivå: vi gissar vad vi ser på *samma* sätt som en blind-seende (fast med tillgång till mer information).

Mer än så tycks inte Dennetts beskrivningsnivå klara av att säga om varseblivningsprocesserna. Den är blind för kvalitativa skillnader

mellan normalt seende och blindseende. Steget är långt från att inte kunna studera ett fenomen utifrån sitt eget perspektiv till att triumfatoriskt utropa att fenomenet inte finns. Dennett tar ogenerat detta steg.

Eller jag kanske skall skriva: Dennett *tycks* ogenerat ta detta steg. Det är väldigt svårt att tillskriva Dennett någon substantiell ståndpunkt. Han ägnar för mycket av sin (retoriska) kraft åt att strida mot verkliga och tänkta anhängare av tanken att världen i någon mening visar sig, att det verkligen finns en fenomenell arena. Samtidigt ger Dennett väldigt få argument för att man verkligen vinner något på att betrakta de mentala processerna ur hans perspektiv. Det mesta lämnas oförklarad i *Consciousness Explained*. Allt detta i förening leder till att Dennett hela tiden *ger intryck* av att påstå mycket märkliga saker. Han pendlar mellan det intetsägande och det förbryllande. Längre än detta konstaterande är svårt att nå med en läsning av *Consciousness Explained*.

Fredrik Sundqvist

Todd May, *The political philosophy of post-structuralist anarchism* och *The moral theory of post-structuralism*, Pennsylvania State University Press.

Till 80-talets stora modofilosofi måste post-strukturalismen räknas. Dess eklekticism retade många. Men än mer graverande (eller befriande

om man tillhörde dess försvarare) ansågs dess moraliska och politiska konsekvenser.

Var stod de subversiva fransmännen Michel Foucault, Gilles Deleuze, Jean-Francois Lyotard m fl egentligen för? Ledde deras skeptiska och svårtillgängliga språksyn till något praktiskt utanför seminarierummen i Paris? Tillförde de något nytt i samhällsdebatten?

Själva svarade de sällan på sådana direkta frågor utan deltog i stället praktiskt i aktioner i alternativ- och vänsterrörelser, skrev under petitioner, agerade i särskilda frågor; Lyotard deltog sedan 50-talet i Algeriets befrielsekamp, Foucault stödde fångar, Deleuze anti-psykiatrisk vård, Jacques Derrida skrev om apartheid. Men ingen av dem analyserade politik och moral på traditionellt vis. Ett öppet gräl började när Habermas i Paris 1983 tog detta till intäkt för nykonservatism. I vart fall elitism. Denna träta underhöll stora delar av turerna runt det postmoderna tänkandet, vars filosofi post-strukturalismen kan sägas vara.

Amerikansk filosof

Ett decennium senare har ung amerikansk filosof, Todd May, tagit upp tråden igen för att systematiskt och med viss sympati reda ut de politiska och moraliska konsekvenserna hos de omstridda fransmännen. I boken *The political philosophy of post-structuralist anarchism* försöker han placera in deras kritik och analys av historieskrivning, språk, makt